

ATİYA, A. S., *Crusade, Commerce and Culture*, Indiana University Press, Bloomington; Oxford University Press, London 1962, 280 S., 3 harita.

Mısırlı bir ilim adamı olan ve kendisini, *The Crusade of Nicopolis*, London 1934 (T. trc. Esat Uras, *Niğbolu Haçlılar Seferi*, Ankara 1956) ve *The Crusade in the Later Middle Ages*, London 1938, adlı eserleri ile tanıdığımız Prof. Atiya, *Haçlı Seferi, Ticaret ve Kültür* unvanını taşıyan bu yeni kitabında, eski yazılarını özetlemekle beraber, bu konuları gerek zaman, gerek safahat, gerekse anlam bakımından gayet geniş bir zaviyeden ve tamamen genel hatlarla mütalâa ederek izaha çalışıyor. Kitap, profesörün, Patten Tesis'i'nin himayesi altında Indiana Üniversitesinde vermiş olduğu altı konferansın genişletilmiş şekillerinden meydana gelmiştir. Bu altı konferansın her biri kitabın bir bölümünü teşkil etmektedir. Başına bir önsöz, nihayetine de bir sonuç ile bir zeyl ve bibliyografya listesi * ilâve edilmiştir.

Haçlı Seferi, Ticaret ve Kültür başlığı altında, ağırlık merkezini Ortaçağ teşkil etmekle beraber, antik devirlerden yeni zamanlara kadar Doğu-Batı münasebetlerini bahiskonusu eden ve hatta günümüzün olaylarına da atıfta bulunan müellif çetin bir işe girişmiştir. Esasen kendisi, önsözde, çeyrek asrı bulan mesleki çalışmasını Doğu ve Batı arasındaki münasebetleri tetkike hasretmesine ve bu müddet zarfında materyalinin gelişip olgunlaşmış bulunmasına rağmen, mevzuun genişliği ve çeşit çeşit safhalar arzetmesi yüzünden, mesaisinin neticelerini, bu konferanslarının, irad edildikleri üniversitenin bir şartı olarak, bastırılmasına kadar, bir kitap halinde toplamağa çekindiğini ifade etmektedir. Gayesi mütehasşisların dışında belirli bir münevver zümresine de hitabetmek olduğu görülen yazar, derinliğine tafsilata girmek yerine anahatlar üzerinde durmayı uygun bulmuş. Hadiselere yüksekte bir nazar ile bakıp onları belirli özellikleri ve bütünüyle tesbit ederken, hakiki vesikalara ve mutalara dayanmadan hükümler vermediğini ve orijinal kaynakları mümkün olduğu kadar gözden uzak tutmamaya gayret ettiğini belirtiyor.

Altı konferansın esasını teşkil eden bölümler kitapta sırasıyla şöyledir: I. Şark Meselesi: Evvelki Çözümler, II. Haçlı Seferi (*Crusade*): Şark Meselesinin Frank Çözümü, III. Geç Ortaçağlarda Haçlı Seferi, IV. Netice: Haçlı

* Müellif bu eserin eşliğinde ve bunu tamamlayıcı mahiyette olarak *The Crusade History and Bibliography*, London 1962, adlı bir kitap daha neşretmiştir.

Seferine Mukabele (*Counter-Crusade*), V. Levent'da Ortazaman Ticareti Hikâyesi, VI. Ortaçağlarda Arap Kültürü ve Batı.

Muhtevadan da anlaşıldığı gibi, yazar Haçlı Seferini Şark Meselesi içinde mütalâa ediyor. O, Şark Meselesi mefhumunu Batı'nın Doğu ile münasebetlerinde, her devrin hususiyetine göre özel bir çözümü olan ebedî bir problem olarak düşünüyor. Haçlı Seferi (*Crusade*) ni de, onikinci ve onüçüncü yüzyıllar boyunca tevali eden askerî harekât (*Crusades*) dan farklı manada, umumî Şark Meselesinin, kökleri eski zamanlara ve neticeleri de modern devirlere kadar uzanan, bir çözüm safhası telâkki etmektedir.

Bir giriş mahiyetinde olan birinci bölümde, Şark Meselesinin daha evvelki hal şekilleri olarak, Eski Yunan-Roma'nın, Bizans'ın ve Karolenjler'in Doğu ile münasebetleri hulâsa edilmekte, Mukaddes Yerler'e yapılan hac seferleri ile Haçlı Seferleri arefesinde Doğu'nun ve Batı'nın genel durumu anlatılmaktadır. Şark Meselesinin Frank Çözümü adı verilen ikinci bölümde Haçlı Seferleri hikâye ediliyor. Burada Haçlı Seferi (*Crusade*) nin zaman bakımından şumulü hakkında eski ve yeni telâkkiler özetlendikten sonra, 1095 den 1291 e kadar askerî-siyasî harekât üç devre halinde ele alınıyor. Birinci Haçlı Seferi, Kudüs Krallığının kurulması ve bunu takip eden Hıristiyanların üstünlüğünün devam ettiği devreye İslâm Anarşisi ve Frank Monarşisi, İkinci Seferin de vukubulduğu Haçlılar ile Zenginler arasında karşılıklı mücadele ile geçen devreye Frank Monarşisi ve İslâm Monarşisi: Muvazene, İslamların taarruz üstünlüğünü elde ettikleri, Akka'nın düşmesi (1291) ile son eren, Eyyubîlerin ve Memlûklerin mücadele devresine İslâm Monarşisi ve Frank Anarşisi adları verilmektedir. Üçüncü bölümde, ondört ve onbeşinci yüzyıllarda Osmanlı, Memlûk ve Tunus İslâm devletlerine karşı girilen haçlı hareketlerine yer veriliyor. Bu arada, İslâmlara karşı Moğollar ile birleşebilmek için onları Hıristiyanlığa kazanmağa matuf gayretler (Moğol veya Tatar Haçlı Seferi) belirtiliyor. Müteakip bölümde Haçlı Seferi'nin neticeleri hulâsa edildikten sonra *Counter-Crusade* adı ile İslâm âleminin, Mısır (Memlûk) ve Türk (Osmanlı) bayrağı altında, mukabil harekâtı izah ediliyor. İslâm cephesinin propagandası bahsinde Cihad. üzerinde duruluyor.

Ticaret ve kültür, yani iki âlem arasındaki maddi ve manevî mübadele mevzularına tahsis edilen bölümlerin muhtevasından bahsetmeden önce bir noktayı işaret etmek yerinde olur. Askerî-siyasî safahata ait olan bundan evvelki kısımda Haçlı Seferi mefhumu Haçlı Seferileri'nden ayrı manada

kullanılıp, zaman bakımından geç Ortaçağlara, hatta yeni zamanlara kadar uzatılmakta ise de, ticaret ve kültür bahislerinde buralara kadar gelinmemekte Arap devrinin ve Arapların dışına çıkılmamakta, yani buna pek lüzum görülmemektedir.

Müellif Ortaçağ Ticaretini üç safhada mütalâa ediyor: Roma İmparatorluğunun yıkılması ile beynelmilel ticarete Roma'nın mevkiini Bizans'ın alması ve İstanbul'un merkez haline gelmesini birinci, İslâm fütuhâtı neticesinde süratle Akdeniz kıyılarının büyük bir kısmına ve adalara yayılan Arapların gerek Akdeniz ticaretine, gerekse Levant ticaretine hakim olmaları ile açılan, beynelmilel ticarete Doğu hakimiyeti devresini ikinci, Norman istilâsı ve Haçlı Seferleri neticesinde Arap hakimiyetine son verilmesi, İtalyan şehir devletlerinin Levant'da kolonizasyon faaliyetlerine girişmeleri gibi şartların değiştirdiği yeni devreyi de son safha olarak kabul ediyor. Bundan sonra, müstakil bahisler halinde, Batı'nın ve Doğu'nun ticaret yolları ve nakliyatı, panayırları ve ticarî merkezleri, emtia, para, kredi, bankacılık, ticaret sistemi, şirketler ve sermayedarları konuları ele alınıyor. Son bir bahis olarak Arap ticaretinin inhitat amilleri gösteriliyor.

Sonuncu bölümde yazar, Arap Kültürünün doğuşu ve menşeleri üzerinde durduktan sonra, tercüme çağından başlamak üzere, çeşitli sahalarda, Arapların kendilerinden evvelki medeniyetlerden neler aldıklarını, bunlara neler ilâve ettiklerini, ve Batı Medeniyetine hangi sahalarda, nasıl, ne yollarla ve ne dereceye kadar tesir ettiklerini misallerle göstermeğe çalışıyor. Felsefe ve teoloji, tabii ilimler ve matematik, astronomi, coğrafya, tıp, sanat ve mimarî, filoloji, edebiyat ve maarif konularını teker teker ele alarak, bu sahalarda Arapların bilhassa Modern Avrupa Kültürü (*Rönesans*) ne yaptıkları tesirleri araştırıyor ve bunlara dair misaller veriyor. Bunlar arasında, edebiyat bahsinde zikrettiği enteresen bir misali daha geniş izahatla zeyl olarak kitaba ilâve etmiştir. Bunda, Dante'nin, *İlâhi Komedin* adlı eserinde bir İslâm lejandından ilham almış olduğu hususundaki iddia serdediliyor. Esas itibariyle bir İspanyol Arabisti olan Miguel Asin Palacios'a ait olan bu iddiaya göre, şimdiye kadar Aristo ve Thomist'i takibettiği düşünülen Rönesans'ın büyük şairi mezkûr eserindeki, Beatris ile göğe çıkmaları hikâyesinde, Kur'an-ı Kerim'de bulunan ve İslâm Edebiyatında mühim bir yer işgal eden, Hz. Peygamber'in Mirac'ından ilham almıştır. Dante'nin, bu lejandı, kendisinin doğumundan yirmibeş sene önce ölmüş olan İspanyol Arap sûfsî ibn Arabî'den iktibas etmiş olabileceğine ihtimal verilmektedir.

Böylece eser hakkındaki tanıtılmamızı tamamlamış bulunuyoruz. Ancak yazdıklarımı müellifin ifadesinde ve genel olarak mevzuun ele alınma tarzın-

da dikkati çeken bir iki hususu belirterek son vermek istiyorum. Prof. Atiya, Haçlı Seferi konusunda, esas kaynakların tamamını, modern çalışmaların neticelerini ve yeni teorileri bütününü ile ihtiva eden bir kitabın mevcut olmayışını ileri sürmekte ve şimdiye kadar Batı'da yapılan etüdlerin hiç birinde Doğu Literatürünün, bilhassa Arap kayanaklarının hakkiyle kullanılmamış bulunduğunu ifade etmektedir. Böylelikle bir bakıma da kendi eserinin orijinal tarafını göstermiş oluyor. Filhakika gerek bu cildin gerekse bibliyografyaya ait olan eş kitabın mütalâasından bu husus anlaşılabilir. Bununla beraber, aslen Arap olan müellifin, Doğu-Batı veya İslâm-Hıristiyan dünyaları arasındaki, siyasî, ticarî, kültürel bütün münasebetlerde Araplığa, Arab'a ve Arapça'ya tahsis ettiği ehemmiyet ve bunun için gösterdiği gayret de göze çarpmaktadır. Kitabın son bölümünde bu husus gayet açıktır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Haçlı Seferi *Counter-Crusade* adı ile ileri tarihlere kadar getirildiği halde, kültür mevzuu tamamen Arap hakimiyeti zamanına inhisar ettiriliyor. Burada, İslâm dünyasının diğer unsurlarına katıyen yer verilmiyor. Hıristiyanlarla olan siyasî münasebetlere ait diğer bölümlerde ise yine aynı gayret göze çarpıyor. Bu münasebetlerde Arapların anlayış, hakkaniyet ve münasemahakârlıkları mevzubahs ediliyor. Mukaddes Yerler'in ziyaretine gelen Hıristiyan hacılara karşı Arapların hep iyi davranmış oldukları belirtilirken, bu meselenin, Kudüs'ün Türk hakimiyetine geçmesi üzerine sistemli olarak suiistimal edilmeğe başlandığı yolundaki, aslı Avrupalı bazı tarihçilere ait olan iddialar burada da tekrar ediliyor. Bizim için dikkate şayan olan diğer bir nokta da, Haçlı Seferi'nin bir devamı sayılan ve *Counter-Crusade* namı ile, İslâm dünyasının Batı Hıristiyan âlemine karşı taarruz safhası olarak anlatılan Osmanlı hakimiyetinin, İslâm milletleri bakımından -bu arada Araplar için - bir kölelik halkası telâkki edilmesidir. Türk idaresine geçtikten sonra, her şeyi ile İslâmı karakterde bir devlet olan Osmanlı Devletinin, Hz. Peygamber'in mensup olduğu millet olarak mümtaz bir mevki verdiği Araplar, daha evvel de olduğu gibi, asırlar boyu istiklâl kazanma arzusu izhar etmeden diğer unsurlar arasında yaşamışlardır. Daha pek yakın tarihlerde, ancak dış saikler yardımı ile uyanabilmiş olan Arap milliyetçiliğinin müdafaasını yapan yazarın böyle bir ifade kullanması hazindir. Malûmdur ki, İslâm dünyasında Araplık, Osmanlı hakimiyetinden çok önce hayatiyetini kaybetmişti. Osmanlılar, Yemen müstesna, Arap kılıcı ile müdafa edilmiş bir Arap ülkesi fethetmişlerdir. Arap kabilelerinin ve bugün Arap Birliği içine alınmak istenen bölgelerin yerli halkının statüsü Osmanlı hakimiyetinden önce daha farklı değildi. Araplar için de-

ğişiklik sadece kendilerini idare edenlerde olmuştur. Osmanlı hakimiyetinden sonra, Kahire, Bağdad, Şam, Halep gibi şehirlerin gittikçe ehemmiyetlerini kaybettikleri ve sönükleşmeye başladıkları doğrudur. İstanbul'un İslâm dünyasının merkezi haline gelmesi ile, zarurî olarak, memleketin her tarafından ticaret ve kültür faaliyetleri bu yeni merkez'e teveccüh etmiştir. Eski büyük şehirlerin körelmesindeki en mühim âmil, yakın Doğu'nun her tarafında bir kader değişikliği yaratan, Levant Ticaretinin yön değiştirmesi hadisesidir. Nitekim, bu ticaret dolayısı ile Selçuklular zamanında dünyanın en zengin ülkeleri meyanında sayılan Anadolu kıtası da, aynı sebepten Osmanlı devrinde fakirleşmiş ve İmparatorluğun haşmetine nisbetle sönük bir hayat yaşamıştır. Osmanlılar Suriye ve Mısır'ı zabtettikleri zaman Levant Ticareti zaten sönümüştür.

Nejat KAYMAZ